Některé drží lehce a pozorně jedinou rukou svůj koš bez oblouku, jiné mají ruce založeny.

Viděla jsem na rohu tržiště překrásnou, nemladou, zmučenou ženu, Slovinku.

Podobala se zdrželivostí pohybů ve své nepopsatelně jemné, klidné a přísné siluetě Athéně Lemnijské.

Viděla jsem jinou ženu na úhlu náměstí. Stála na oživeném tržišti, jako by snila, s obličejem zarámovaným šedým šátkem. Měla jemnou tvář, krásné chřípí, modré oči, tenké rty. Byla to mírná dcera porobeného národa. Zapomněla nabízeti špenát, navršený na koši a postavený u jejích nohou. Nerozmlouvala se sousedkou, stála tu zamyšlená s rukama svislýma, krásná a pokojná jako karyatida v Erechtheionu."

Není to zření pathetické, jakým jest vpravdě vidění impresionistické, nýbrž zření *ethické*: proniká k mravně karakterné stavbě a skladbě předmětu. Až se pochopí jednou tento ráz vidu Růženy Svobodové — a tato kniha příštímu historikovi bude pomocnicí k tomu nad jiné vítanou —, padnou samy sebou pošetilé tlachy a bezduché klepy o estétství Růženy Svobodové, které opakuje ještě dnes na svou nemalou hanbu jistá feuilletonní kritika, sama až bůh brání diletantsky povrchní a planá. Po místu o Slovinkách, které jsem právě citoval, čtu následující odstavec:

„Večer tančí zde Sacchetto. Plné skříně jsou jejích krinolinových, klamajících podobizen, ale mně nelze viděti jejího epigonského tance. Nechci zapomenouti na ženy na trzích, krásné jako sám smutek a smutné jako porobení."

Jest třeba k tomu gloss?

Nikoliv: usvědčuje sám ze lži všecky pomluvače.

Host, kterého *zítra* pozdraví Praha a za ní širá česká vlast — neboť prodlí mezi námi několik měsíců a bude přednášeti i na venkově —, ačkoliv celý a dokonalý Francouz rodem, vzděláním, kulturou i dílem, není nám cizincem. Dávno získal si u nás *inkolátu* způsobem nejčestnějším: za války světové jako spolubojovník a spolutvůrce naší samostatnosti a před válkou jako jeden z našich nejstarších a nejvěrnějších přátel světových, jako náš úspěšný advokát na foru kulturního světa západního, kde probojovával soustavnou prací desítiletí a desítiletí naši dobrou při. Neboť Denis, ačkoliv historický badatel a historický spisovatel, nebál se, že zadá něco ze své odborné důstojnosti, pojme-li úkol historikův — skoro polemicky. „Každá historie," napsal, „jest these, jest *obhajovací řeč*." Historik není Denisovi pouze plastický třiditel a vypravěč mrtvých minulých dějů s dneškem nesouvisících a jeho se nedotýkajících: on jest mu popředně dělník a bojovník přítomnosti, který mravními důvody a před mravním tribunálem pomáhá k vítězství spravedlnosti a pravdě.

Arnošt Denis, dnes profesor novověkých a současných dějin politických na Sorbonně a vedle Sorela, Lavisse, Seignobose, E. Bourgeoise, Aularda, Chuqueta čestný představitel francouzské vědy a francouzského umění dějepisného i dějezpytného v jeho dnešním vývoji a vrcholení, neuvidí *zítra* Prahy po prvé. Zavítal do ní nejprve na počátku let sedmdesátých minulého století krátce po francouzské porážce Německem jako mladý pracovník vědecký, který si samostatně prošlapává svou stezku

životní i badatelskou mimo posavadní dráhy svých předchůdců. Denis byl z té heroické generace, která nezdrcena a nezlomena velikým národním neštěstím let 1870—71 jala se budovati Francii na nových základech republikánsko-demokratických a dobudovala ji, všemu navzdory, v našich dnech po díle skoro půlstoletém. Katastrofa sedanská jest předělem i v kulturně tvůrčím životě francouzském. Zahynul v ní nejen napoleonský césarism, zahynula v ní i obmezenecká soběstačnost Francie předrevoluční, zahynul v ní i konservativně požívačný typus vědce diletanta à la Renan, který si strojil z bolestné a složité skutečnosti odtažitou rozkošnickou hru obraznosti, divadlo vlastní kritické duševní povýšenosti; zahynul v ní i konservativně pesimistický typ vědce à la Taine, jemuž poznání vědecké bylo bez vší důsažnosti v životě a neschopné v čemkoli jej opraviti a zlepšiti.

Mladá Francie rozpomněla se zase na své poslání *národně světové*, na povinnost duševních i myšlenkových výbojů v Evropě, na svůj úkol *lidského dělnictví a lidské tvorby* v Evropě převážně barbarské, úpící pod despocií hrubé síly a jejím zaslepeným vražedným kultem. A rozbíjela všude nízké formulky sobectví literárního i vědeckého a šla nejprve ke svému zanedbanému lidu a po něm k evropskému člověku dobré vůle, aby ho získala a učinila z něho spolupracovníka na svém díle lidskosti a spravedlnosti politické a později i sociální. Mladá generace francouzská prorazila čínskou zeď, jíž se obtočilo namnoze předchozí pokolení vědecké i literární, a rozlila se za novým poznáním, za novými tvůrčími motivy Evropou; ale porazila také věž ze sloně intelektuálné pýchy, skepse a epikurejského pesimismu nejrůznějších odstínů, do níž se mandarinsky uzavírali její otcové a starší bratři. Kráčeli tenkráte jako poutníci týmiž cestami ze Západu na Východ, jimiž šla před osmdesáti až šedesáti léty vítězná Veliká revoluce, která se vtělila naposledy v Napoleona, nesoucího její občanské poselství evropskému Středu a Východu. To bylo stejně francouzské jako statečné; to bylo nové navázání na odvěkou, kulturně výbojnou tradici svého národa.

Tak dostal se Denis do Prahy na počátku let sedmdesátých ne náhodně, nýbrž veden sem vnitřním spřízněním. Jihofrancouzský protestant, rodák z Nîmes, jež byla v 16. století přední pevností hugenotství, potomek předků nábožensky statečných a bojovných, kteří se chopili v 17. století na obranu své víry i zbraní, zatoužil poznati zemi, z níž tryskla první vítězná jiskra reformační, aby zde byla později žalostně udupána. Denis přišel do Čech neznalý českého jazyka, ale osvojil si jej tříletým studiem dokonale; a po něm se naučil i rusky a bulharsky, aby mohl pracovati i o dějinách těchto národů slovanských. V Praze v domě Pinkasově, kde byl hostem, pojal r. 1872 plán napsati moderní dějiny české, t. j. sahající od Husa až do moderních dnů. A vytrvalou, neumořitelnou energií splní do třicíti let své předsevzetí. Nejprve sonduje půdu v přípravných pracích *Hus a husitské války* (1878), *Počátkové Jednoty Českých bratří* (1885) a *Jiří Poděbradský* (1887), aby svou vlastní myšlenku historicko-genetickou vtělil ve dvě velká díla souborná: *Konec samostatnosti české* (1890) a *Čechy po bitvě na Bílé hoře* (1903), která v láskyplném překladě Vančurově stávají se záhy majetkem nejprve české inteligence a pak i českého lidu, nesouce posilu jeho víře i v nejstrašnějších peripetiích války světové. Po dějinách českých obrací se Denis ve svých dílech i čteních na Sorbonně k moderním dějinám ruským a zvláště německým, kde svými krásnými pracemi o založení moderní říše německé vykonal kus pionýrského díla ve Francii.

A činnost Denisova za války světové? Jest třeba připomínati tuto heroickou kapitolu života Denisova někomu u nás? Není v živé a vděčné paměti nás všech? Spravedlivý český boj i odboj měl v Denisovi hned od počátku zastance a podporovatele veliké mravní váhy, který neúnavně lámal mezi svými krajany led neznalosti, nevědomosti, nepochopení pro význam a dosah českého revolučního hnutí v evropském přerodu. Jak zapomenouti, že pod záštitou jeho jména šly do západního kulturního světa první projevy a tužby české revoluce francouzským slovem?

Historik umělec tak ušlechtilé, bojovně lidské tendence, jako jest Denis, nemohl zůstati ve světovém boji nečinným divákem nebo pohodlným neutrálem. Celé své veliké vědění, všecky bohaté zkušenosti svého života badatelského i politického dal Denis nyní do služeb spravedlivé pře s týmž prostým, samozřejmým heroismem, s nímž postavil do pole svého syna. Za světové války vzniká řada historicko-politických knih Denisových, v nichž současné zápletky a záhady politiky světové jsou velikým a obezřetným historickým věděním osvětlovány a řešeny ve směru své historické logiky pravdivě a spravedlivě. Takového rázu jest Denisova *La guerre* (Válka), vypisující genesi války světové a jejích historických kořenů, *La grande Serbie*, věnovaná problémům jihoslovanským, a nám nejbližší *Les Slovaques*, v nichž politicky logická nutnost jednoty československé jest prokázána stejně jasně, jako pronikavě jest rozmotáno žalostné předivo soustavných lží a násilnictví maďarských.

* * *

Denis jest historik lidsky teplý a zaujatý o lidství a jeho ideály mravně životní. Jest historik umělec a snad lépe ještě: historik dramatik, jemuž dějiny mají nejen logiku, nýbrž i *mravní skutečnost* pod svou empirií a v ní. Věří ve spravedlnost a svobodu, věří v jejich konečné vítězství. Pře česká právě proto získává si jeho sympatie: jest mu jednou stránkou světového boje o uskutečnění spravedlnosti na zemi. „Nenávidím útlak ve všech jeho formách a věřím ve vítězství spravedlnosti — *proto* česká věc jest mi drahá. Kdyby podlehla, což se mi zdá nemožným, vzrostla by část nespravedlnosti, beztoho již tak veliká ve světě."

Ušlechtilá, životodárná tendence nebo lépe ušlechtilý *světový a filosofický názor* — světový názor humanitně bojovný, ne jiný než u Herdra nebo Victora Huga — oživuje svým teplým plamenem dílo Denisovo, které jest konec konců chválou mravně činné osobnosti lidské, jako má samo původ svůj v mravně tvůrčí osobnosti svého autora.

Denis není historik vědec v tom smyslu, jak rozuměla tomuto sudidlu starší generace dějepisců francouzských, takoví Fustelové de Coulanges, Tainové, Renanové, duševní aristokraté a výlučníci, kteří měli kult pravdy pro pravdu určené jen zasvěcencům a jimž každý zájem o národní a politickou přítomnost byl podezřelý jako něco, co musí býti na újmu této pravdě zcela odtažité. Tohoto soběstačného objektivismu čiře fenomenologického nezná Denis, který nikdy nezazdíval se do věže vědecké výlučnosti, jež nechce znáti nic mimo „konstatovaná fakta". Denis nejenže žádá po historikovi výklad faktů k podobenství života, on žádá i více: mravní soud historikův nad nimi. Úkolem historikovým podle Denise jest nejen vypravovati děje, události a vysvětlovati je po zákonu příčinnosti, nýbrž i *posuzovati* je, rozuměj: „určiti část zodpovědnosti, jaká přísluší lidem a jaká okolnostem."

Denis nevyložil nám nikde přímo, v úvahách a studiích, svou filosofii dějin; a přece jest možno vyjmouti ji a sestaviti ji v obrysech z jeho děl historických. Denis jest právě typický *historik filosof* nebo určitěji: *filosof moralista*, jakým byl mezi starými takový Tacitus, abych jmenoval vrcholný typus tohoto rázu. Nejde mu o pouhé konstatování faktů, jde mu o jejich *výklad* — což znamená: chce je svésti na *všeobecného* logického činitele, po případě na řadu činitelů. Chce odhaliti nejen „všeobecný sled faktů", touží také „*poznati podstatné příčiny faktů*". A tak hovoří konec konců o úkolu historikově týmiž slovy, jakými hovoří básník nebo umělec slovesný o úkolu svém. Praví dokonce, že úkolem historikovým jest „*vyłušiti* důvod událostí a znovu nalézti skutečnost pod nahodilostmi". Z pramenů jest možno historikovi podle Denise vyčísti pravdu jen „*intuicí a řekl bych skoro divinací*". Proto vědeckost historie ve smyslu jevové objektivity jest Denisovi konec konců „popřením historie". „Vědecká historie," praví Denis, „jest podle mého něco stejně lichého jako experimentální román. Nic není nebezpečnějšího než záměna žánrů: matematika jest jedna věc a výklad její jiná věc." Historie jest mu *v podstatě umění*, a to umění

moralistně dramatického zpodobení a výkladu minulých dějstev životních.

Není umělce bez subjektivity, bez osobnosti, která dává mu zorný úhel i konečný cíl, která jednotí — i zjednodušuje nesmírnou spleť životně dějinných jevů. Denis praví otevřeně, že v každém historickém díle vyšší koncepce jest nevyhnutelna „*část subjektivní vynalézavosti a libovolnosti*", a zaznamenávati „pouhé vnější formy pravdy" — pouhou skutečnost jevovou — bývá Denisovi velmi často nejhorší pokřivení pravdy.

Tu všude mluví zcela jasně a rozhodně filosof idealista. Denisovi nejde pouze o skutečnost, nýbrž o výklad skutečnosti vyšší všeobecnější *ideou pravdy*. A idea ta jest ovšem samou svou podstatou idea morální. Proto na konci této ideje nutně stojí požadavek, aby historik *hodnotil a soudil děje a osoby*, to jest aby odlišil od sebe část svobody a část nutnosti, z nichž jest spředeno každé minulé dějství lidské. V Denisově filosofickém pojetí dějin není místa pro náhodu; jsou jen vývojové síly dějinné působící příčinně, ale z nich jest také osobnost lidská, nadaná povahou a vůlí, a tedy zodpovědná a po případě provinilá. Denis jest stejně vzdálen fatalismu jako individualismu. Sám napsal ve své knize Založení císařství německého, že nevěří v reky, to znamená: nevěří, že by vůle jednotlivcova vytvářela přímo a bezprostředně události historické; ale stejně jest vzdálen názoru, že události se vytvářejí samy, logikou setrvačnosti, mimo člověka a jeho vůli. Vůle lidská jest sama velmi obmezená sice, ale přesto skutečná příčina historického dění. Proto mluví o *zodpovědnosti* jednotlivcův, ale zároveň o „*vyšší fatalitě*", čímž míní logický důsledek nesčetných nahromaděných příčin, jemuž nemůže zabrániti žádná vůle lidská. Dějství historické jest Denisovi proud neobyčejně složitý, výsledek nesčíslných složek, které přítomnost rozmnožuje o složky nové, i složky osobní; a soubor jejich dává teprve určitý výsledek, vtělený v tu nebo onu situaci dějinnou. Denis učí bezděky člověka skromnosti, ale v mezích této skromnosti čestnosti, opravdovosti a zodpovědnosti mravní. Takové jest

řekl bych ethické poselství, jímž promlouvá jeho dílo k citlivému svědomí svého přemítavého čtenáře.

Denis psal své dějiny — ať české, ať německé — jako politik velmi dobře znalý nejen politického života a politických bojů své vlasti, nýbrž i celkového kulturně politického položení evropského. Byl od mládí, již jako jinoch, ještě na sklonku druhého císařství francouzského, přesvědčený republikán a demokrat. A stanoviska toho nezapřel ani ve svých knihách historických. Jemu nebylo historické tvorby bez spisovatelské osobnosti a osobnosti spisovatelské bez osobnosti lidské. Psal s hlediska přítomnosti pro přítomnost. Co tím ztratil z uzavřené plastičnosti, získal v životnosti a dramatické důsažnosti svého díla. Mnohým ovšem jest právě proto dílo Denisovo předmětem kritiky. Ale nedovedu pochopiti, že to, co se Mommsenovi přičítá všeobecně za *plus* — totiž že ze své znalosti přítomného života politického a ze zájmu na něm interpretoval a nám přiblížil nejeden jev římského starověku —, mělo by býti v případě Denisově *minus*. Jeho historická díla, zvláště českých dějin se týkající, jsou, jak bylo správně vytčeno hned prvními jeho posuzovateli, „historická politika". A v tom jest příčina, proč tak mocně působila u nás, proč vnikla do vrstev nejširších. Byla jim opravdu „vitae magistra": naši lidé v ilusi snadno vysvětlitelné chtěli se učiti z minulých chyb. A třebas se nenaučili a nemohli se přirozeně naučiti z knih Denisových umění politické obezřetnosti a ještě méně tvořivosti, přece nevyšli s prázdnou: byli obdarováni opravdovou a skutečnou *moudrostí životnou*, zvláštním hlubokým cítěním skutečné dělné lásky k vlasti a k lidství, jímž rozehřívají Denisovy knihy každého, kdo se jich dotkne.

Knihy Denisovy jsou protkány celou galerií *znamenitých podobizen*; po této stránce bije umělectví Denisovo každému přímo do očí a vynucuje si podiv i těch, kdož nedovedou nalézti je v jemné a obzíravé motivaci dění dějinných. Kdo nezná toho bohatství životních zkušeností i psychologické pronikavosti, které jsou nahromaděny v takové podobizně Blahoslavově nebo

Komenského, Dobrovského nebo Masarykově, Palackého nebo Havlíčkově, Vilémově nebo Bismarckově? Nejlepším uměním klasického realismu, uměním, které svou typičností upomíná mne vždycky na La Bruyèra, jsou podány tyto hlavy a víc než hlavy: duševní osudy.

Denis jest historik osobní, který nezná umělé „impassibilité", který nezná *sine ira et studio*. Denis dříve než byl historikem, jako by byl občanem, jako by byl Francouzem a jako by cítil v sobě planouti oheň všelidského poslání francouzské demokracie revoluční. Jest osobní v tom smyslu, že mužně straní pravdě, právu, spravedlnosti. Žije ve své době a chce působiti na svou dobu. Do jeho prvního mládí spadá „strašný rok" 1870—71. Generaci, která zrála ve stínu této národní porážky a tohoto národního pokoření, naráz objevily se jinak problémy života, vědy, umění, poesie než generaci starší. Po generaci, která se uzavírala s hrdou soběstačností do hranic Francie, přicházela generace, jež musila na svůj vrub poznati Evropu a orientovati na ní a vyzkoušeti na ní starou, dobrou francouzskou myšlenku. Tak obrátil se Denis na počátku své činnosti za hranice, nejprve k nám, později do Německa a do Ruska. S energií sobě vlastní pronikl problémy, které byly před ním zcela cizí nejen francouzskému poznání, ale i francouzskému zájmu a víc: francouzské duši. Může říci o sobě, že svými pracemi o dějinách českých i německých *rozšířil o cosi duši francouzskou*, nadál ji sympatií k životním útvarům cizím posud francouzské methodě životní: tak k náboženské vniternosti a vzpurné opravdovosti české duše, tak k methodické ukázněnosti a organisovanosti duše německé.

A nám zvláště dal to, co zůstávali nám dlužni naši historikové: *synthetické, mravně politické drama našich dějin*. Navázal šťastnou náhodou tam, kde přestal Palacký. A třebas dělily oba tvůrce historiky propasti různých dob, různé národnosti, různých temperamentů, různého vzdělání i různých method historického badání, konec konců jest Denis Palackému posledním svým lidským jádrem bližší, než se zdá.

Oba mají svou filosofii dějin, oba nespokojují se pouhou empirií historickou, oba tvoří z ní skladby ideově mravní a filosofické, díla umělecká a moralistní. Palacký jest ovšem zbožnější, smířlivý k Němcům i katolíkům ve své koncepci dějinné prozřetelnosti, jež rozdělila úlohy k ušlechtilému závodění soupeřů, metafysicky hlubší ve své oddanosti a lásce k Bohu; Denis bouřlivější a útočnější, představitel hrdého lidství nové porevoluční doby, znatel světského člověka a životní mudrc zdvojený bojovníkem.

Ale oba se doplňují ve svém pojetí člověka i dějinných událostí; a oba se sjednocují svým kultem práva a spravedlnosti. Oba jsou mužové krásné duševní spanilosti; a oba jsou nejen historikové, nýbrž i spolutvůrci dějin — podobni v tom Masarykovi, jenž jest ovšem bližší Palackému než Denisovi a spřízněný s oním pouty nejvnitrnějšími. Nepsali jen dějin; také — třikrát blažení — je žili a do jisté míry i tvořili, a tvořili šťastně, poněvadž z plných fondů duše i povahy.